

تکافل اجتماعی راستین (RST)

بیژن بیدآباد¹

چکیده

زیرسیستم تکافل اجتماعی راستین (RST) زمینه لازم را برای مشارکت سپرده‌گذاران در فعالیت‌های خیرخواهانه تکافل و قرض بدون بهره در زمینه‌های متنوع فراهم می‌آورد. تکافل اجتماعی راستین (RST)² زیرسیستمی از بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS)³ می‌باشد. تکافل اجتماعی شامل دو بخش تکافل عام مبتنی بر وظیفه افراد جامعه در رفع نیازهای یکدیگر و ضمان اعاله مبتنی بر وظیفه حکومت در تأمین حداقل ملزومات معاش و ضروریات افراد جامعه می‌شود که باید به طریقی تأمین گردد. سازوکارهای تکافل اجتماعی شامل پرداخت‌های بلاعوض و همچنین قرض بدون بهره را در راستای بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین تعریف می‌نمائیم. در این طرح سپرده‌گذار به بانک اختیار می‌دهد تا منابع را در طرح‌های بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین سرمایه‌گذاری کند تا پرداخت‌های تکافل یا قرض الحسنه را از محل اصل یا درآمد ناشی از این سرمایه‌گذاری‌ها به افراد لازم‌الحمايه معرفی شده توسط سپرده‌گذار یا معرفی شده توسط سازمان بهزیستی تأمین نماید و به سپرده‌گذار و سازمان بهزیستی و سایر نهادهای نظارتی گزارش نماید.

کلیدواژه: تکافل، قرض، بانکداری راستین، مشارکت در سود و زیان راستین، PLS، بانکداری اسلامی، بانکداری بدون ربا، گواهی راستین

مقدمه

استقرار واقعی نظام بانکداری اسلامی می‌تواند بسیاری از معضلات اقتصادی، اجتماعی و مالی مهم در سطح جامعه را مرتفع نماید که در این‌باره مباحث زیادی مطرح شده است. در این راستا بانک ملی ایران نیز تلاش نمود تا با تدوین شیوه‌های صحیح و اجرائی بانکداری اسلامی قدمی در جهت توسعه نظام بانکداری اسلامی بردارد که از آنجمله بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین است که به نوبه خود در سطح جهان بدیع می‌باشد. این طرح به عنوان زیرمجموعه‌ای از طرح بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS) می‌باشد و در این ارتباط دستورالعملها و تشکیلات و سازمان و رویه‌های گردش کار و سازوکارهای الکترونیک و قراردادها و فرم‌های آن شباهت بسیاری با مفاد مطرح شده در طرح پایه بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین دارند و لذا بسیاری از موارد لازم که در این طرح به آنها اشاره شده است را می‌توان در گزارشات تفصیلی طرح بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS) یافت.⁴

¹ <http://www.bidabad.com/>

bijan@bidabad.com

¹ دکتر بیژن بیدآباد، مشاور ارشد بانکداری اسلامی، بانک ملی ایران

² Rastin Social Takaful

³ Profit and Loss Sharing

⁴ - بیژن بیدآباد، ژینا آقابیگی، مهستی نعیمی، آذرنگ امیراستوار، سعید صالحیان، سعید نفیسی زیده سرایی، علیرضا مهدیزاده چله‌بری، بیژن

تکافل اجتماعی شامل دو بخش تکافل عام مبتنی بر وظیفه افراد جامعه در رفع نیازهای یکدیگر و ضمان اعاله مبتنی بر وظیفه حکومت در تأمین حداقل ملزومات معاش افراد جامعه می‌شود که باید به طریقی تأمین مالی گردد. سازوکارهای تکافل اجتماعی شامل پرداخت‌های بلاعوض و همچنین قرض بدون بهره در ذیل عملیات بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین تعریف می‌شود تا بتوان برای این رویه حسنه سازوکار عملیاتی و شیوه‌های تأمین منابع خودکار طراحی نمود.

در «تکافل اجتماعی راستین (RST)» همانند زیرسیستم‌های دیگر بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین بانک می‌تواند دولتی یا خصوصی باشد. بانک به عنوان واسطه وجوه با دریافت حق‌العامل و در مقام وکیل یا عامل سپرده‌گذار، کارمزد دریافت نموده و در عوض ضمن ارائه خدمات مدیریت سرمایه به سپرده‌گذار زمینه لازم را برای عملیات تکافل و قرض الحسنه فراهم می‌آورد.

سپرده‌گذار می‌تواند به بانک اختیار دهد تا منابع را در طرح‌های بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین سرمایه‌گذاری کند تا پرداخت‌های تکافل یا قرض الحسنه را از محل اصل یا درآمد ناشی از این سرمایه‌گذاری‌ها تأمین نماید. در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS ابزارها و ابداعات مالی بدیعی نظیر گواهی‌های راستین استفاده می‌شود. با استفاده از زیربنای همان طرح، طرح «تکافل اجتماعی راستین (RST)» قابل اجرا بوده و با صدور گواهی تکافل و گواهی قرض شرایط لازم برای عملیات تکافل و قرض الحسنه انجام می‌شود. کلیه عملیات بر اساس دستورالعمل‌های تدوین شده در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین انجام خواهد شد. ساختار و تشکیلات بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS نیز برای زیرسیستم «تکافل اجتماعی راستین (RST)» مورد استفاده قرار می‌گیرد.

اصول بانکداری راستین

بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS) یکی از زیرمجموعه‌های بانکداری راستین است. خلاصه اصول و ویژگی‌های بانکداری راستین ذیلاً آورده شده‌اند. بعضی از زیرسیستم‌های بانکداری راستین هنوز در دست طراحی می‌باشند. بانکداری راستین بر مبنای اصول زیر استوار است:

۱- **اصول عملیاتی:** در بانکداری راستین حذف ربا از عملیات بانکی، منع صوری‌سازی و بکارگیری عقود به شکل واقعی آنها، بانک واسطه وجوه میان سپرده‌گذاران و دریافت‌کنندگان منابع مالی است، و از ارائه خدمت مدیریت سرمایه کسب درآمد می‌کند و نه از تفاوت (اسپرید) نرخ‌های بهره. با تعلق نماندن به اصل منفعت یا زیان هر دارایی به صاحب همان دارایی بازمی‌گردد. کلیه عملیات قانونمدار و مبتنی بر مقررات مدون، روشن و شفاف تعریف و اجرا و به صورت مکانیزه و از طریق شبکه اینترنت انجام می‌شود. بانک ضمن حفظ منافع سپرده‌گذار امین طرف‌های خود است و مجری اطمینان دارد که در صورت زیان ورشکسته نمی‌شود و پوشش‌های بیمه‌ای از ورود زیان به منابع سپرده‌گذار پیشگیری می‌کند. ارزیابی و نظارت و اجرای طرح‌ها مبتنی بر تخصص، مسئولیت و استقلال رأی ارزیاب و امین در مقام اظهار نظر است. توانایی مجری باید احراز و اعتبار مالی وی با مالیاتی که قبلاً پرداخته سنجیده

حسین‌پور، سعید شیخانی، محمود الهیاری فرد، محمد صفایی‌پور، نادیا خلیلی ولانی. (کتاب) طرح تفصیلی بانکداری مشارکت در سود و زیان (PLS)، اداره تحقیقات و برنامه‌ریزی، بانک ملی ایران، ۱۳۸۷.

می‌شود. مجری در قبال صحت اطلاعات ارائه شده در طرح‌نامه پیشنهادی خود مسؤول است.

۲- **اصول مالی:** دارایی‌های سمی نظیر مطالبات معوق در بانک ایجاد نمی‌شود و بانک در بحران‌های مالی ورشکسته نمی‌شود. با کاهش ریسک بانک نرخ کفایت سرمایه کاهش یافته و منابع آزاد بانک افزایش می‌یابد و با توجه به امانی بودن وجوه حفظ ذخایر قانونی و احتیاطی نزد بانک مرکزی تقلیل می‌یابد. سپرده‌گذار و مجری و بانک سهم عادلانه خود را از بازدهی مشارکت دریافت می‌کنند. تنوع ابزارها و فرآیندهای بانکی نیازهای مختلف جامعه را پاسخ می‌دهد و با اتصال قیمت گواهی راستین به بازده بخش حقیقی، قیمت آن را تثبیت نموده و نه تنها حبابی نمی‌شود بلکه افراد با سلیق مختلف ریسک را جذب و موجب تعامل مثبت بازده و ریسک می‌شود. هر فرد بدون نیاز به کارگزار می‌تواند در بازار گواهی راستین معامله کند. شفافیت اطلاعات موجب شفافیت و اصلاح سیستم‌های مرتبط نظیر مالیات و بیمه تأمین اجتماعی در ارتباط با مجریان می‌شود. سازوکار ارزیابی قابل اعتماد تعریف شده و زمینه نظارت قابل وثوق فراهم است. مجری موظف به افشای اطلاعات مرتبط با طرح است و با نظارت بر عملیات مجری حاکمیت شرکتی درباره شرکت مجری اعمال می‌شود که به شفافیت کلیه اطلاعات و عملیات مرتبط با طرح می‌انجامد و از اطلاعات نامتقارن و رانت‌های اطلاعاتی جلوگیری و نظارت بانک و بکارگیری بیمه ریسک‌های مختلف را به حداقل می‌رساند. ضمن تسهیل و تسریع عملیات مانع پولشویی و تقویت حساسی و کنترل داخلی موسسه مجری شده و با بازرسی آنلاین از تخلف پرسنل بانک جلوگیری و با تفکیک حسابها، حساب هر طرح و سپرده‌گذار به تفکیک ثبت و نگهداری می‌شود و اعتبار بانک و عملیات بانکی افزایش می‌یابد.

۳- **اصول اقتصادی:** کاستی‌های بازار سرمایه و تقابل بازارهای سرمایه و پول را تصحیح و موجب گسترش و تقویت بخش بیمه در اقتصاد می‌شود. اعتماد ناشی از نظارت بانک بر مجری و دسترسی اینترنتی به بازار گواهی راستین امکان جلب و جذب سرمایه و فضای رقابت سالم بین مجریان، سپرده‌گذاران، معامله‌گران و بانک‌ها را با رقبای فراهم می‌آورد. ابزارهای مالی جدید موجب تنوع دارایی‌های مالی و با اختصاص گواهی‌ها به طرح، کالا یا دارایی‌های معین بازار کاغذی ایجاد نمی‌شود. درگیر شدن سرمایه در طرح مانع جابجایی سریع دارایی‌ها و ایجاد بحران‌های مالی ناشی سیال بودن سرمایه شده و با حذف بازار کاغذی مانع بروز اهرم و بحران بدهی می‌شود. هر فرد که توانایی انجام فعالیت اقتصادی دارد می‌تواند منابع مالی دریافت کند یا از فرصت اشتغال ایجاد شده توسط مجریان بهره‌مند شود و علاوه بر آن بکارگیری تخصص‌های متنوع مالی باعث توسعه مشاغل مالی مرتبط می‌شود که زمینه بهبود سرمایه‌گذاری، اشتغال، تولید و رفاه جامعه را فراهم و نوسانات اقتصادی و مالی اقتصاد را محدود می‌کند.

۴- **اصول اخلاقی:** الزام بر ارائه اطلاعات و اسناد صحیح و واقعی موجب ترغیب صداقت و آرامش فردی و تطابق حرف و عمل و اعمال نظارت صحیح و کاهش نااطمینانی و تنش‌های روحی و روانی فردی و اجتماعی می‌شود. منع حيله، کاهش فساد مالی به دلیل نحوه طراحی سیستم‌های ارزیابی، نظارت و پایش، بستن مفرهای کژمنشی، موجب قراردادن هر چیز در جای خود شده و از ظلم پرهیز می‌نماید. اکل باطل؛ اضرار به غیر، غرر، قمار و قرعه، غبن، غضب، اسراف و تبذیر در بانکداری راستین منع می‌شود و با اختلاس و تبانی، رشوه و ارتشاء مبارزه می‌شود. رعایت حقوق ضعیف، تحقق عدالت مالی، اکرام و احترام به حقوق افراد موجب افزایش تراضی و احسان و مانع تجاهر به فسق‌های ربا و اسراف می‌شود.

۵- **اصول اجتماعی:** انجام عملیات طبق مقررات مدون زمینه تنظیم روابط مالی سالم افراد جامعه و نظم فردی را

فراهم می‌کند. هیچ تبعیض، تفاوت یا اولییتی بین طرف‌های مشابه که خصوصیات یکسان دارند پذیرفته نیست. به افراد می‌آموزد تا فعالیت‌های مالی خود را برنامه‌ریزی، پیش‌بینی و مدون کنند.

۶- **اصول حقوقی:** احترام به مالکیت و حقوق افراد در بانکداری راستین پررنگ بوده و با معین بودن وجوه مختلف وظایف اطراف قراردادها زمینه طرح دعوی قضایی تقلیل می‌یابد و شیوه حل و فصل اختلافات را از طریق حکمیت سهل می‌کند. از طرفی با استفاده از پایگاه‌های داده قابل استعلام زمینه بسیاری از سواستفاده‌ها محدود می‌شود.

۷- **اصول بین‌المللی:** امکان دسترسی اینترنتی در همه ساعات شبانه‌روز و تمامی ایام هفته از همه نقاط جهان به خدمات بانک وجود دارد و نتیجتاً با جلب سرمایه‌یگانگان زمینه اشتراک منافع بین‌المللی و ثبات سیاسی فراهم می‌شود. محسّنات سیستم، آن را به الگویی عملیاتی و بدیع در سطح بین‌المللی تبدیل خواهد کرد و با توسعه بازار گواهی راستین در سطح بین‌المللی، لنگر قیمتی باثباتی برای دارایی‌ها ایجاد می‌شود.

۸- **اصول سازمانی:** تناسب سازمان با نیازها و با شایستگی انتصاب و ارتقاء و بطور کلی شایسته‌سالاری اعم از شایسته‌گزینی، ارتباطات سازمانی و مسئولیت و وظایف افراد و نظام تنبیه و پاداش موثر تعریف شده‌اند. تحول سازمان و ثبات سازمانی همراه با استانداردسازی و مستندسازی همراه است. پاسخگویی کلیه اشخاص در قبال اختیاری که به آنها داده شده است مانع از بروز اثرات مضر سازمان‌های غیررسمی و فشار سیاسی می‌شود.

بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS

به منظور افزایش مشارکت اقتصادی شبکه بانکی در فعالیتهای اقتصادی و قابلیت مشارکت اشخاص حقیقی و حقوقی اعم از دولتی یا خصوصی، در این فعالیتها و نیز افزایش کارایی واسطه‌گری مالی و تجهیز و تخصیص بهینه منابع مالی، طرح بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS) بر مبنای مشارکت واقعی سپرده‌گذار در سود و زیان طرحها طراحی شد. به اجمال می‌توان گفت، در این طرح، نرخ بازدهی حاصل از سرمایه‌گذاری منابع پولی سپرده‌گذاران متغیر و بر اساس وضعیت بازدهی طرح محاسبه و بر مبنای حذف سود ثابت و جایگزینی آن با سود متغیر بر مبنای بازدهی بخش حقیقی اقتصاد، حرکت به سمت عقود مشارکتی تعیین می‌گردد. در این رابطه بانک به عنوان واسطه مالی منافع حاصل از سرمایه‌گذاری را پس از کسر حق‌العمل در قالب عاملیت به صاحبان منابع پولی یعنی سپرده‌گذاران انتقال می‌دهد. این شیوه بانکداری دارای تشکیلات و سازمان خاصی است و ساختارهای سازمانی و گردش کار آن براساس دستورالعملهای مدون مشخص گردیده‌اند. در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS ابزارها و ابداعات مالی بدیعی نظیر گواهی‌های راستین استفاده می‌شود و بانک با صدور و ارائه این نوع گواهی‌ها و ایجاد بازار ثانویه معاملات گواهی راستین و طراحی سبدهای گواهی‌های راستین، در فعال نمودن و افزایش کارایی بازارهای پولی و مالی حرکت و تحولات مهمی ایجاد خواهد کرد.

تکافل اجتماعی

تکافل اجتماعی بر پایه دو اصل اتحاد و اشتراک ریسک استوار است. این شیوه حفاظت مالی که شبیه به بیمه‌های رایج و مرسوم در حال حاضر است از حدود ۳۰ سال پیش رونق بسیاری در کشورهای اسلامی و سایر کشورها داشته است. این شیوه در حال حاضر جواترین بازار بیمه را در جهان به خود اختصاص داده است. معانی و تعاریف متعددی از

تکافل شده که از لحاظ مفهوم اصلی غالباً مشابه هستند. مفهوم تکافلی که در حال حاضر در کشورهای اسلامی بیشتر به آن توجه می‌شود نگاهی بیمه‌ای دارد ولی آنچه که اینجا مورد توجه است بیشتر ابعاد کفالت را مد نظر قرار می‌دهد. ناصح علوان^۵ تکافل اجتماعی را این‌گونه تعریف می‌کند: تکافل اجتماعی آن است که افراد جامعه همدیگر را ضمانت و پشتیبانی نمایند، چه به صورت فردی و یا به صورت جمعی، به وسیله راهبردهای ایجابی (مثل سرپرستی یتیم) یا سلبی (مثل تحریم ربا) با انگیزه شعور و وجدان باطنی که از عمق و مبنای اعتقادات اسلامی سرچشمه می‌گیرد، تا اینکه فرد انسانی در پناه کفالت و حمایت جامعه زندگی کند و جامعه به کمک فرد بیاید، از آن حیث که همه، همدیگر را کمک می‌کنند تا جامعه برتری تشکیل شده و ضرر و آسیب افراد دفع گردد.

تکافل امری دوسویه است؛ یعنی مسئولیت‌ها و تکالیفی که اعضای جامعه نسبت به هم دارند؛ تشریک مساعی و تعاون و معاضدت افراد یک جامعه در جهت مرتفع ساختن مسائل و گرفتاری‌های فردی و اجتماعی^۶. نکته بسیار مهم این است که تکافل اجتماعی، که از مفاهیم دینی به راحتی قابل استنباط است، صرفاً برای برآورده ساختن سه نیاز (مسکن، غذا و پوشاک) نیست، بلکه شامل تمام نیازهای مادی و معنوی انسان می‌گردد^۷.

تکافل اجتماعی از دیدگاه اسلام به معنی حمایت، سرپرستی و ضمانت افراد جامعه از یکدیگر می‌باشد. واژه «کفل» در معانی متعددی بکار برده شده است. تکافل اجتماعی بطور کلی به دو بخش عمده تکافل عام و ضمان اعاله تقسیم می‌شود. «تکافل عام» به معنی مسئولیت متقابل تمام افراد جامعه نسبت به تأمین نیازهای حیاتی همدیگر است و «ضمان اعاله» اشاره به تکلیف دولت در تأمین معیشت و ضروریات افراد جامعه از طرق مختلف دارد.

کفل به معنی دو چندان، و حظاً، استعمال شده است. در قرآن کریم آمده است^۸: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید از خدا پروا دارید و به پیامبر او بگروید تا از رحمت خویش شما را دو بهره عطا کند و برای شما نوری قرار دهد که به آن راه سپرید و بر شما ببخشاید و خدا آمرزنده مهربان است. تا اهل کتاب بدانند که به هیچ وجه فزون‌بخشی خدا در قدرت آنان نیست و فضل در دست خداست به هر کس بخواهد آن را عطا می‌کند و خدا دارای کرم بسیار است.» و در جای دیگر می‌فرماید^۹: «هر کس شفاعت پسندیده کند برای وی از آن نصیبی خواهد بود و هر کس شفاعت ناپسندیده‌ای کند برای او از آن سهمی خواهد بود و خدا همواره به هر چیزی تواناست.» در شرح این آیه می‌فرماید^{۱۰}: «مَنْ يَشْفَعُ شَفْعَةً حَسَنَةً» کسی که شفاعت کند شفاعت حسنی را، که آن استیناف جواب سؤال مقدر است که در موقع تعلیل یا موقع بیان حال واقع شده است و معنی آن است که هر کس عمل حسنی را به عمل حسن دیگر منضم کند، یا کسی که به ریفش منضم شود و در عمل حسن مشارکت او کند، یا کسی که بین دو نفر صلح کند، یا کسی که از غیر برای ریفش طلب و

^۵ - علوان، ناصح (۱۴۰۹). تکافل الاجتماعي في الاسلام، انتشارات دارالسلام.

^۶ - محمدجواد زاهدی اصل (۱۳۷۱)، مقدمه‌ای بر خدمات اجتماعی در اسلام، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

^۷ - السباعی، مصطفی (۱۴۱۹)، تکافل الاجتماعي في الاسلام، بیروت، المکتب الاسلامی.

^۸ - سوره حدید آیات ۲۸-۲۹. یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

لِنَبِّأَ يَعْلَمُ أَهْلَ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ.

^۹ - سوره نساء، آیه ۸۵. «مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِّنْهَا وَمَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِّنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْبِلًا»

^{۱۰} حضرت حاج ملا سلطان محمد بیدختی گنابادی، بیان السعادة في مقامات العبادة. ترجمه دکتر حشمت‌الله ریاضی و محمدآقا رضاخانی،

سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۷، تهران. جلد ۴، صص: ۱۵۶-۱۵۵.

سوال خیر یا دفع ضرر و ترک عقوبت کند، چه آن از خلق باشد یا از خدا یا کسی که برای دوستش خیر بخواهد، از شفع است وقتی برای او بخواهد یا بر علیه او بخواهد یا کسی که دوستش را به خیر دعوت کند، یا او را بر خیر دلالت کند، و همه این معانی از این مستفاد می‌شود و همه صحیح است. «يَكُنْ لَهُ وَ نَصِيبٌ مِّنْهَا» برای او نصیبی از آن باشد، نصیب و کفل به معنی حظّ و چیزی است که از قسمت به کسی داده می‌شود، لکن استعمال نصیب در چیزی است که حظّ صاحبش از استعمال آن بیشتر از چیزی است که تعجب در آن باشد و کفل به عکس آن است. «وَ مَنْ يَشْفَعُ شَفَعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ وَ كَفْلٌ مِّنْهَا» و هر که شفاعت کند شفاعت سیئه‌ای را از کفل آن برای او خواهد بود، توصیف شفاعت به حسن و سیئه به اعتبار متعلق آن دو است. «وَ كَانَ اللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ مُّقَيَّتًا» و خداوند بر هر چیزی قوت دهنده است، مقتدرأ یا حافظأ و شفاعت شفع و همچنین کیفیت آن و قدرش را از او فوت نمی‌کند.

و می‌فرماید:^{۱۱} «این از اخبار غیب است که به تو وحی می‌کنیم و وقتی که آنان قلمهای خود را می‌افکندند تا یک سرپرستی مریم را به عهده گیرد نزد آنان نبودی و وقتی با یکدیگر کشمکش می‌کردند نزدشان نبودی.» و می‌فرماید:^{۱۲} «پس پروردگارش وی [مریم] را با حسن قبول پذیرا شد و او را نیکو بار آورد و زکریا را سرپرست وی قرار داد زکریا هر بار که در محراب بر او وارد می‌شد نزد او خوراکی می‌یافت، گفت ای مریم این از کجا برای تو [آمده]. گفت این از جانب خداست که خدا به هر کس بخواهد بی‌شمار روزی می‌دهد.» و می‌فرماید:^{۱۳} «و از پیش شیر دایگان را بر او حرام گردانیده بودیم پس [خواهرش آمد و] گفت آیا شما را بر خانواده‌ای راهنمایی کنم که برای شما از وی سرپرستی کنند و خیرخواه او باشند.» و می‌فرماید:^{۱۴} «آنگاه که خواهر تو می‌رفت و می‌گفت آیا شما را بر کسی که عهده‌دار او گردد دلالت کنم پس تو را به سوی مادرت بازگردانیدیم تا دیده‌اش روشن شود و غم نخورد و شخصی را کشتی و تو را از اندوه رهانیدیم و تو را بارها آزمودیم و سالی چند در میان اهل مدین ماندی سپس ای موسی در زمان مقدر آمدی.» و می‌فرماید:^{۱۵} «و اسماعیل و یسع و ذوالکفل را به یاد آور [که] همه از نیکانند» و همچنین:^{۱۶} «و اسماعیل و ادريس و ذوالکفل را که همه از شکیبایان بودند.» و می‌فرماید:^{۱۷} «این برادر من است او را نود و نه میش و مرا یک میش است و می‌گوید آن را به من بسپار و در سخنوری بر من غالب آمده است.» کفیل به معنی ضامن نیز آمده است. می‌فرماید:^{۱۸} «و چون با خدا پیمان بستید به پیمان خود وفا کنید و سوگندها را پس از استوار کردن آنها مشکند با اینکه خدا را بر خود ضامن قرار داده‌اید زیرا خدا آنچه را انجام می‌دهید می‌داند»

^{۱۱} سوره آل عمران، آیه ۴۴. «ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَقُولُونَ أَفَلَا مَهْمُ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ»
^{۱۲} سوره آل عمران، آیه ۲۷. «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»
^{۱۳} سوره قصص، آیه ۱۲. «وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلٍ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ»
^{۱۴} سوره طه، آیه ۴۰. «إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَا مُوسَى»
^{۱۵} سوره ص، آیه ۴۸. «وَإِذْ ذُكِّرَ إِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلًّا مِّنَ الْأَخْيَارِ»
^{۱۶} سوره انبياء، آیه ۸۵. «وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِّنَ الصَّابِرِينَ»
^{۱۷} سوره ص، آیه ۲۳. «إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفُلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ»
^{۱۸} سوره نحل، آیه ۹۱. «وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ»

مفهوم معنایی تکافل در قرآن کریم در تعاون آورده شده است که می‌فرماید^{۱۹}: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید حرمت شعایر خدا و ماه حرام و قربانی بی‌نشان و قربانیهای گردن‌بنددار و راهیان بیت الحرام را که فضل و خشنودی پروردگار خود را می‌طلبند نگه دارید و چون از احرام بیرون آمدید شکار کنید و البته نباید کینه‌توزی گروهی که شما را از مسجد الحرام باز داشتند شما را به تعدی وادارد و در نیکوکاری و پرهیزگاری با یکدیگر همکاری کنید و در گناه و تعدی دستیار هم نشوید و از خدا پروا کنید که خدا سخت کیفر است». در جای دیگر می‌فرماید^{۲۰}: «و خدا را پرستید و چیزی را با او شریک مگردانید و به پدر و مادر احسان کنید و در باره خویشاوندان و یتیمان و مستمندان و همسایه خویش و همسایه بیگانه و همنشین و در راه‌مانده و بردگان خود [نیکی کنید] که خدا کسی را که متکبر و فخر فروش است دوست نمی‌دارد. همان کسانی که بخل می‌ورزند و مردم را به بخل وامی‌دارند و آنچه را خداوند از فضل خویش بدانها ارزانی داشته پوشیده می‌دارند و برای کافران عذابی خوارکننده آماده کرده‌ایم. و کسانی که اموالشان را برای نشان دادن به مردم انفاق می‌کنند و به خدا و روز بازپسین ایمان ندارند و هر کس شیطان یار او باشد چه بد همدمی است. و اگر به خدا و روز بازپسین ایمان می‌آوردند و از آنچه خدا به آنان روزی داده انفاق می‌کردند چه زبانی برایشان داشت و خدا به آنان داناست. در حقیقت خدا هم‌وزن ذره‌ای ستم نمی‌کند و اگر نیکی باشد دو چندانش می‌کند و از نزد خویش پاداشی بزرگ می‌بخشد.» و می‌فرماید^{۲۱}: «نیکوکاری آن نیست که روی خود را به سوی مشرق و مغرب بگردانید بلکه نیکی آن است که کسی به خدا و روز بازپسین و فرشتگان و کتاب و پیامبران ایمان آورد و مال را با وجود دوست داشتنش به خویشاوندان و یتیمان و بینوایان و در راه‌ماندگان و گدایان و در آزاد کردن بندگان بدهد و نماز را برپای دارد و زکات را بدهد و آنان که چون عهد بندند به عهد خود وفادارند و در سختی و زیان و به هنگام جنگ شکیبایانند آنانند کسانی که راست گفته‌اند و آنان همان پرهیزگارانند.» و می‌فرماید^{۲۲}: «و چون از فرزندان اسرائیل پیمان محکم گرفتیم که جز خدا را نپرستید و به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و مستمندان احسان کنید و با مردم خوش سخن بگویید و نماز را به پا دارید و زکات را بدهید آنگاه جز اندکی از شما به حالت اعراض روی بر تافتید».

مفهوم تکافل در اسلام بسیار عام و وسیع است و شامل امور زیر می‌باشد^{۲۳}:

^{۱۹} سوره مائده، آیه ۲. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّهُرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْحَرَامِ يَتَّبِعُونَ فَضْلًا مِّن رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمُكُمْ شَتَانُ قَوْمٍ أَن صَدَّقْتُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ».

^{۲۰} سوره نساء آیات ۴۰-۳۶. «وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا. الَّذِينَ يَخْلُونَ بِأُמْرُونَ النَّاسِ بِالْخَلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا. وَالَّذِينَ يَبْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَن يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا. وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا. إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِن تَكَ حَسَنَةً يَّضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا.»

^{۲۱} سوره بقره، آیه ۱۷۷. «لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَ الْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ.»

^{۲۲} سوره بقره، آیه ۸۳. «وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ.»

^{۲۳} - نگاه کنید به:

- ۱- در مورد وظیفه تأمین نیازهای مالی افراد می‌توان به استناد آیه ۵۸ سوره توبه که می‌فرماید: بعضی از آنها در تقسیم صدقات بر تو عیب می‌گیرند^{۲۴}، پرداخت صدقات و تأمین نیازهای مالی افراد را از وظایف حکومت اسلامی دانست. آیات متعددی که در مورد قرض الحسنه آمده است در اصل وجوب اباحه و استحباب وظیفه تأمین مالی نیازمندان به قرض دهندگان حسنه رجوع شده است.^{۲۵}
- ۲- در مورد وظیفه تأمین مسکن حضرت امیر در فرمان به مالک می‌فرمایند: «به تو و همه فرمانداران امر می‌کنم که قبل از اقدام در استفاده مالیات کشور به عمران و آبادی پردازید. نخست زمین را اصلاح و آماده کنید، آنگاه به کشاورزی و درو پردازید. نخست خانه بسازید سپس در آنجا نشیمن گیرید. دوست می‌دارم که حوزه حکومت شما معمور و آباد باشد، کلبه‌های فقرا و کوخ‌های دهگانان از فروغ توانگری و نشاط روشن باشد».
- ۳- در باب تأمین نیاز به ازدواج می‌توان به شرح حکایت جوان مستمنی که خدمت حضرت امیر آوردند، اشاره نمود^{۲۷} که حضرت از او بازخواست کردند، عرض کرد کسی به من زن نمی‌دهد و شغلی هم ندارم. حضرت رو به حاضرین فرمودند: چه شخص حاضر است به این جوان زن دهد. فردی اعلام آمادگی نمود و باز فرمودند: چه کس حاضر است به او شغل دهد و دیگری ابراز تمایل کرد. حضرت پس از مختصر تأدیبی برای انجام مراسم ازدواج و اشتغال روانه‌اش فرمودند.
- ۴- حکایت فوق مؤید وظیفه حکومت اسلام بر تأمین شغل آحاد افراد جامعه نیز می‌تواند تلقی گردد.
- ۵- در ارتباط با تأمین نیاز به تربیت و تعلیم و آموزش و مشاوره و راهنمایی می‌توان به فرمان حضرتش به مالک اشتر رجوع نمود: «فرماندار همچون رئیس خانواده‌ای است که عیوب اعضای خانواده را باید برای خود نقیصه و عیب بداند»^{۲۸}.
- ۶- در ارتباط با تأمین نیاز به بهداشت و درمان می‌توان تمام مؤیدات ذکر شده در این بخش را به نحوی تأویل بر وجوب این تأمین از طرف حکومت اسلامی دانست. به هر حال همانطور که هو الشافی است. خلیفه خدا نیز بر نمط اوست. از طرفی قاعده التزامات و وعده الزام آور نیز این امر را تأیید می‌نماید.^{۲۹}
- ۷- تأمین نیاز به پرستاری و مراقبت از کلیه افراد مستمند براساس فرمان به مالک اشتر بر عهده حاکم اسلام است. «اما
-
- بیدآباد، بیژن، تحلیل فقهی - اقتصادی انواع بیمه و ویژگی‌های شیوه حکومت اسلامی. پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی ایران، ۱۳۸۲، تهران. <http://www.bidabad.com/doc/bimeh.pdf>
- بیدآباد، بیژن، تحلیل فقهی - اقتصادی بیمه اجباری، ۱۳۸۹. <http://www.bidabad.com/doc/bimeh-ejbari.pdf>
- بیدآباد، بیژن، تحلیل فقهی - اقتصادی بیمه‌های تأمینی، ۱۳۸۹. <http://www.bidabad.com/doc/bimeh-tamini.pdf>
- ۲۴ - وَ مِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ.
- ۲۵ - در آیات ۲۴۴-۲۴۵ سوره بقره می‌فرماید: در راه خدا قتال کنید و بدانید که خدا شنوای داناست. (به) کسی که به خدا قرض دهد قرض حسنه پس به چند برابر بر او اضافه خواهد شد و خداوند است که تنگنا یا فراخی دهنده است. «وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ مَنْ ذَلَّلْتُمْ يَرْضُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا فَيَضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرًا وَ اللَّهُ يَقْبِضُ وَ يَسْطُرُ»
- ۲۶ - فرمان به مالک اشتر، صفحه ۱۷.
- ۲۷ - الکافی، ۷، ۲۶۵، باب النوادر .... ص ۲۶۰.
- ۲۸ - فرمان به مالک اشتر، صفحه ۱۷.
- ۲۹ - این قاعده در فقه مالکی زیاد مورد استناد قرار می‌گیرد که اگر کسی وعده‌ای داد بایست بر انجام آن قیام کند. در هر حال عقل این قاعده را می‌پذیرد.

دل‌شکستگان تهیدست و مستمندان تیره بخت - همان‌هایی که پسر ابوطالب پیوسته به یاد ایشان است و همواره تیمار آنان می‌برد و غم آنان می‌خورد - آنها را خداوند آنها را خداوند، به دست تو، ای فرماندار سپرده و در حمایت تو، ای صاحب تاج و تخت قرار داده است. مبادا که از پرستش آن دل‌های دردمند غفلت کنی. مبادا که از تعمیر عرش خدا بی‌نصیب و محروم مانی».^{۳۰}

۸- در تأمین نیاز به امداد در زمان اضطرار و مواجهه با خطر، حضرتش در فرمان به مالک می‌فرماید: «اگر در نتیجه حادثه ای از حوادث روزگار، زندگی بر کشاورزان مصر تباه شود، مثلاً باران از آسمان نبارد یا شط نیل از طغیان سودمندش فرو نشیند، کشتزاران خشک و بی آب مانده، برزگران تهیدست و ناچیز شوند، وظیفه فرمانداران است که به امرای خراج و کارمندان امور مالی درباره مصریان سفارش کنند و تا حدودی که نخست به مصلحت ملت و در درجه دوم به صلاح دولت می‌گردد از مالیات توده کسر و به دامداران تخفیف بخشد. تو همی پنداری که این تخفیف خزانه مصر را تهی خواهد ساخت و بر دولت ما زیان خواهد رساند ولی ما به مصالح عالیه کشور اسلام از همگان دقیقتر و آشناتریم. باید تکرار کنم که: دولت ما با تمام وسایلی که در دست دارد، مصمم است به آبادی مملکت و آسایش رعیت پردازد و بیان آشکارترش آن است که امیرالمؤمنین با تمام قوای خود و امداد و گروگان رفاه و آسایش ملت اسلام است».^{۳۱}

۹- وظیفه تأمین نیاز طعام و خوراک به استناد آیه ۱۸۴ سوره بقره: «بر کسانی که طاقت آن را ندارند با طعام دادن به مسکین فدیة کنند.» به عبارت دیگر مالیاتی را که مستقیماً باید به بیت المال پردازند می‌توانند در اطعام مسکین صرف نمایند. برخی کفارات را نیز اطعام مسکین تعیین فرموده‌اند مثل «أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينٍ».^{۳۲}

۱۰- در باب وظیفه حکومت اسلام در قبال تأمین حق اعتراض و فریاد مظلوم و دفاع در مقابل متجاوز باید گفت که این وظیفه در قالب تأمین حق ناشی از آیه شریفه «أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلِمُوا»^{۳۳} می‌باشد. این اجازه و رخصت تأمین نیازی است که اگر حکومت اسلام از پی برآوردن آن بر نیاید هر فردی باید به تأمین آن پردازد.

۱۱- در باب وظیفه تأمین نیاز به استعانت در احقاق حق در فرمان مالک اشتر می‌فرماید: «ای پسر حارث خدای خود را غافل مپندار که همیشه در کمین رستگاران است، فریاد بندگان را به دقت گوش کند و کوچکترین مظلمه را از بزرگترین کسان صرف نظر نفرماید. میدانی که محبوب‌ترین صفت‌ها برای زمامدار در همه حال چیست؟ آن که همواره در راه زندگی، میانه‌رو و متوسط باشد و عدلش مانند ابر رحمت سراسر کشور را در سایه گیرد و با جدیت تمام بکوشد که زیردستانش را راضی و خشنود سازد».^{۳۴} بلکه وظیفه حکومت اسلامی تأمین نیاز به استعانت در احقاق حق به موجب آیه شریفه زیر است که فرمود: ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اطاعت کنید خدا و اطاعت کنید رسول و اولی الامر از میان خودتان را، پس اگر در چیزی نزاع داشتید به خدا و پیغمبر بازگردید.^{۳۵}

^{۳۰} - فرمان به مالک اشتر، صفحه ۳۶.

^{۳۱} - فرمان به مالک اشتر، صفحات ۳۹-۴۰.

^{۳۲} - سوره مائده، آیه ۹۵، یا کفارة آن اطعام مسکین است.

^{۳۳} - سوره حج، آیه ۳۹، به کسانی که به جنگ بر سرشان تاخت آورده‌اند و مورد ستم قرار گرفته‌اند رخصت داده شد.

^{۳۴} - فرمان مالک اشتر، صفحه ۱۶.

^{۳۵} - سوره نساء، آیه ۵۹ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ».

- ۱۲- وظیفه حکومت اسلامی در تأمین ولی برای صغیر از آیه شریفه: «فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَاتَفْهَرْ»^{۳۶} به وضوح پیدا است همچنین روایت منقول از رسول اکرم ص: من از هر مسلمانی اولی به نفس اویم. کسی که مالی به ارث نهاد برای ورثه‌اش خواهد بود و اگر دین یا فرزند صغیری باقی گذاشت من عهده‌دار آن هستم.^{۳۷}
- ۱۳- در باب وظیفه تأمین مستمری بازنشستگی و از کارافتادگی می‌توان به وظیفه وفاداری و رحمانیت و شفقت دینی استناد نمود، همچنین خبری از حضرت امیرالمؤمنین ع مؤید این است: پیرمردی سائل به کف عبور می‌کرد. حضرت فرمود او کیست؟ گفتند ای امیر مؤمنان نصرانی است. پس امیرالمؤمنین فرمودند تا زمانی که جوان بود از او کار کشیدید و چون عاجز گردید او را مانع شدید. از بیت‌المال به او پرداخت کنید.^{۳۸}
- ۱۴- در باب تأمین نیاز به سرپرستی افراد لازم‌الحمایه حضرت امیرالمؤمنین می‌فرماید: «مبادا یکی از شما خویشاوند خویش را محتاج و نیازمند بیند و از پای نشیند»^{۳۹}. مسلم این وظیفه عیناً به حکومت اسلامی نیز برمی‌گردد. در فرمان مالک اشتر می‌فرماید: «ای مالک! مهربان باش و رعیت را با چشمی پرعاطفه و سینه‌ای لبریز از محبت بنگر»^{۴۰}
- ۱۵- در باب تأمین نیاز به کارگشایی حضرتش به مالک فرمود: «گره از کار رعیت بگشا»^{۴۱}.
- ۱۶- در باب وظیفه مهیا نمودن شرایط مناسب برای ادای رسوم و سنن پسندیده حضرت امیر فرمود: «ای مالک از آن قوانین و آدابی که گذشتگان اسلام از خود باز گذاشته‌اند سرباز مزین و رعیت را هرگز در پیروی و تقلید از عادات پسندیده بازمدار»^{۴۲}.
- ۱۷- در باب تأمین نیاز به پوشش و البسه فقط به این حدیث اشاره می‌شود که «أَمَا الْكِسْوَةُ فَعَلَى كُلِّ إِنْسَانٍ»^{۴۳}.

قرض الحسنه

تخصیص و تجهیز منابع در تکافل اجتماعی، قرض الحسنه (رایج) متفاوت است. آیین‌نامه‌های قانون بانکداری بدون ربا نیز در باب اعطای وام‌های قرض الحسنه به جزئیات این موضوع را ملحوظ می‌دارد که پرداخت وام قرض الحسنه برای رفع احتیاجات افراد شامل هزینه‌های ازدواج، تهیه جهیزیه، درمان بیماری، تعمیرات مسکن، کمک هزینه تحصیلی و کمک برای ایجاد مسکن در روستاها می‌شود.^{۴۴} حتی در این چارچوب (قانون عملیات بانکی بدون ربا) مفهوم قرض الحسنه به مفاهیم مدّ نظر تکافل بیشتر نزدیک است تا وام.

^{۳۶} - سوره الضحی، آیه ۹. خطاب به رسول اکرم می‌فرماید: پس یتیم را مران.

^{۳۷} - قرض‌وای، یوسف (۱۴۰۹ هـ ق.). الحلال و الحرام فی الاسلام، ص ۴۲۷، با تعلیق حسن محمدتقی جواهری، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، جلد ۱، صفحه ۴۲۵.

^{۳۸} - وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۴۵. شیخ مکتوف کبیر یسأل. فقال امیرالمؤمنین ما هذا؟ قالوا یا امیرالمؤمنین نصرانی. فقال امیرالمؤمنین استعملتموه حتی اذا کبر و عجز معتموه، انفقوا علیه من بیت‌المال.

^{۳۹} - خطبه ۲۴، نهج البلاغه، ترجمه جعفر شهیدی، چاپ پانزدهم، تهران، ۱۳۷۸، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، صفحه ۲۴. «ألا لا يعدلن أخدمکم عن القرآنه یزی بما الخصاصه أن یسدّها...»

^{۴۰} - فرمان به مالک اشتر، صفحه ۱۳.

^{۴۱} - فرمان به مالک اشتر، صفحه ۱۸.

^{۴۲} - فرمان به مالک اشتر، صفحه ۲۳.

^{۴۳} - اما پوشاک برای هر انسان واجب است. اصول کافی، جلد ۵، باب ماجل لقیم مال الیتیم، حدیث ۵، صفحه ۱۳۰.

^{۴۴} - بند ج ماده ۳ دستورالعمل اجرایی قرض الحسنه اعطایی بانک‌ها.

در مقایسه با قرض الحسنه رایج (وام نیک)، در تکافل کلیه منابع و خدمات مجانی و بلاعوض عرضه می‌گردد و نیازی به تضمین بازپرداخت ندارد. در قرض الحسنه منابع باید به میزان قرض داده شده بازگردد لذا احتیاج به تضمین دارد.

بطور کلی آنچه که از قرآن کریم درباره قرض الحسنه استنباط می‌شود متفاوت از مفهوم مصطلح امروزی است. یکی از روش‌هایی که در عملیات بانکی بدون ربا به عنوان روش اعطای تسهیلات در نظر گرفته شده قرض الحسنه است. از لحاظ آیین‌نامه عملیات بانکداری بدون ربا «قرض الحسنه عقدی است که به موجب آن قرض‌دهنده مقدار معینی از مال خود را به قرض‌گیرنده تملیک می‌کند که قرض‌گیرنده مثل و یا در صورت امکان قیمت آن را به قرض‌دهنده رد نماید». قرض در لغت به بریدن، قطع کردن یا قیچی کردن معنی شده و در اصطلاح فقهی آن قطع بخشی از مایملک است. فقها قرض الحسنه را در قبال برگشت اصل مال مصطلح می‌دانند در صورتی که این تعریف، همان تعریف قرض در قانون مدنی است.^{۴۵} متأسفانه آنقدر وام با اخذ مازاد در جامعه مهم و مطرح است که قرض بدون ربا قرض الحسنه نام گرفته است.

از بررسی آیات قرآن اینگونه استنباط می‌شود که قرض الحسنه پرداخت بلاعوض و بدون برگشت است. به عبارت دیگر قرض الحسنه در قرآن همان موضوعات و حیثه تکافل را می‌پوشاند تا قرض بدون بهره. در آیات متعددی در قرآن کریم قرض الحسنه ذکر شده است که همه این آیات پشت سر آياتی هستند که در مورد انفاق، صدقه یا زکات یا قتال تکلیف می‌کنند و به صحت می‌توان این تفسیر را نمود که قرض الحسنه همان پرداخت‌های بلاعوض از مال یا جان می‌باشد که به معنی لغوی قرض مال یا جان (بریدن و قطع کردن مال از خود) با صرف نظر کردن از بدن خود در قتال در راه خدا است که حسنه آن در آن مندمج است؛ می‌باشد. در آیات ۲۴۴-۲۴۵ سوره بقره می‌فرماید: در راه خدا قتال کنید و بدانید که خدا شنوای داناست (به) کسی که به خدا قرض دهد قرض حسنه پس به چند برابر بر او اضافه خواهد شد و خداوند است که تنگنا یا فراخی دهنده است.^{۴۶} در آیه ۱۲ سوره مائده نیز می‌فرماید: خداوند گفت اگر نماز پیا دارید و زکات دهید و به رسولان من ایمان آورید و یاری آنها نمائید و قرض‌های حسنه به خداوند قرض دهید محققاً من با شما خواهم بود.^{۴۷} در آیات ۱۰ و ۱۱ سوره حدید می‌فرماید: شما را چه می‌شود که در راه خداوند انفاق نمی‌کنید (در حالی که) میراث آسمان‌ها و زمین از آن خداوند است و کسی که از شما قبل از فتح انفاق و قتال کرد مساوی نیست، آنها از درجه برتری نسبت به کسانی که بعداً انفاق و قتال کردند برخوردارند و خداوند به هر دوی آنها نیکویی وعده کرده و خداوند به آنچه عمل می‌کنید آگاه است. کیست به خداوند قرضی حسنه دهد پس بر او به چند برابر اضافه خواهد شد و برای او پاداشی بزرگ خواهد بود.^{۴۸} در آیه ۱۸ همین سوره می‌فرماید: همانا مردان و زنان صدقه‌دهنده و آنها که به خداوند قرض نیکویی قرض می‌دهند دو برابر برای آنها خواهد شد و برای آنها پاداش بزرگی است.^{۴۹} در آیه ۲۰ سوره

^{۴۵} به استناد ماده ۶۴۸ قانون مدنی، قرض، عقدی است که موجب آن احد طرفین مقدار معینی از مال خود را به طرف دیگر تملیک می‌کند که طرف مزبور مثل آن را از حیث مقدار و جنس و وصف رد نماید و در صورت تعذر رد مثل، قیمت یوم الرد را بدهد.

^{۴۶} «وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ مَنْ ذَٰلِذِی یَقْرَضُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا فِیضَاعُهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَ اللَّهُ یَقْبِضُ وَ یَبْسُطُ».

^{۴۷} «قَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَ آمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَ عَزَّيْتُمْهُمْ وَ اقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا».

^{۴۸} «وَ مَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ لَا یَسْتَوِی مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ قَتَلَ أَوْلَیْكَ عَظْمَ دَرَجَةٍ مِنَ الدِّینِ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَ قَاتَلُوا وَ كَلًّا وَ عَدَّ اللَّهُ الْحَسَنَى وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ* مَنْ ذَا الَّذِی یَقْرَضُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا فِیضَاعُهُ لَهُ وَ لَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ».

^{۴۹} «إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَ الْمُصَّدَّقَاتِ وَ اقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا یضَاعَفُ لَهُمْ وَ لَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ».

مزمّل می‌فرماید: و نماز بپا دارید و زکات دهید و قرض دهید به خدا قرضی حسنه و آنچه خوبی نزد خدا کنید پیشتر نسبت به خودتان می‌کنید و آن خوبی و پاداش برتری است.^{۵۱}

به هر حال با این وصف کلمه قرض الحسنه را از لحاظ قرآنی می‌توان به معنای ایثار مال و جان تفسیر نمود و به نظر نمی‌رسد که منوط به مسمای وام باشد. شاید استعمال کلمه «وام نیک» کمتر آسیب تشریحی به فقه وارد آورد.

بیمه تکافل رایج

برنامه‌های تکافل غالباً سه رویه اصلی حمایت، امداد و بیمه را در پیش می‌گیرند. راهبردهای حمایتی بر اساس تابعیت یا اقامت شهروندان به صورت همگانی است و شامل مساعدت‌های و خدمات اجتماعی می‌شود. راهبردهای امدادی شامل کمک‌های دولتی، مردمی و گاه بین‌المللی در ارتباط با حوادث و بلایای طبیعی مانند سیل، زلزله، آتش‌سوزی و بلایای غیرطبیعی، مانند جنگ، انفجارهای شیمیایی و اسکان پناهندگان می‌شود.^{۵۱} راهبردهای بیمه‌ای مبتنی بر اشتغال افراد جامعه بوده و شامل بیمه‌های اجتماعی، صندوقهای احتیاط و مسئولیت کارفرما می‌گردد که افراد شاغل را تحت پوشش و کفالت قرار می‌دهند. نظام بیمه‌ای غالباً شامل دو قسم بیمه‌های سنتی و بیمه‌های تکافل می‌شود. در بیمه‌های سنتی، بیمه راهکاری برای انتقال ریسک است که بر اساس آن یک نهاد یا سازمان عدم اطمینان و ریسک را با قطعیت و اطمینان معاوضه می‌کند. یک طرف موافقت می‌کند مبلغ معینی به عنوان حق بیمه پردازد و در مقابل شرکت بیمه تعهد می‌کند هرگونه خسارتی که در محدوده شرایط بیمه‌نامه اتفاق افتاد را جبران کند. برخی از فقها به این ویژگی که در آن هزینه معینی با خسارت نامعینی معاوضه می‌شود اشکال گرفته‌اند و آن از مصادیق «غرر» دانسته‌اند. برای حل این مشکل، در بیمه‌های تکافل اصولاً انتقال ریسکی بین بیمه‌گر و بیمه‌گذار اتفاق نمی‌افتد. ریسک‌ها براساس ضمانت متقابل بین شرکت‌کنندگان تقسیم می‌شود. در این بیمه عامل (بیمه‌گر) وظیفه دارد حق بیمه شرکت‌کنندگان را جمع‌آوری کند و در صورت وقوع خسارت برای هر یک از اعضا غرامت مناسبی به او پردازد.

در سال‌های اخیر، شرکتهای متعددی بر پایه تکافل در کشورهای مختلف تشکیل شده‌اند. توسط شرکتی قرارداد تکافل با عامل یا بیمه‌گر بسته می‌شود. قرارداد تکافل مهم‌ترین تفاوت بیمه‌های تکافل و بیمه‌های سنتی است. نامعلوم بودن و نامشخص بودن جزو ماهیت ریسک است و در فقه بیع اگر موضوع معامله نامشخص باشد، عقد باطل خواهد بود. بنابراین قرارداد تکافل نباید «قرارداد فروش» باشد. همچنین ابهام و نامعلوم بودن نباید در هیچ یک از اجزاء قرارداد تکافل وجود داشته باشد. این اجزاء شامل قیمت، روش، مبلغ و زمان پرداخت بین دو طرف معامله، شرایط قرارداد و موارد مشابه است. در حالت کلی شکل واحدی برای شرکتهای تکافل وجود ندارد بطوریکه هر کشوری چارچوب پیشنهادی خود را دارد. مهمترین اشکال ارائه شده در این زمینه شامل الگوهای مضاربه، وکالت و ترکیبی است.^{۵۲} در قرارداد مضاربه (تقسیم سود)، قرارداد بین تأمین‌کننده سرمایه و مدیر سرمایه‌گذاری منعقد می‌شود تا براساس آن سود حاصل از عملیات به نسبت یا درصد مشخصی بین دو طرف تقسیم شود. در این حالت تأمین‌کننده سرمایه تمامی خسارت‌های احتمالی را متحمل می‌شود. در قرارداد تکافل بر اساس مضاربه، شرکت‌کنندگان (بیمه‌گذاران) سرمایه را در اختیار عامل تکافل (بیمه‌گر) قرار می‌دهند. این شیوه بیشتر در کشورهای جنوب شرق آسیا (مالزی، اندونزی، ...) استفاده می‌شود. در قرارداد

^{۵۱} - «وَاقْبِمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَ مَا تَقْدُمُوا لَأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَ أَعْظَمَ أَجْرًا».

^{۵۲} - پناهی، بهرام (۱۳۷۶). اصول و مبانی تامین اجتماعی، انتشارات موسسه عالی پژوهش تامین اجتماعی.

^{۵۲} - Khan, Mohammad (2008), Takaful: Growth opportunities in a dynamic market., Price water house Coopers.

وکالت (نمایندگی) یک طرف به طرف دیگر اجازه می‌دهد به نمایندگی از او فعالیت کند. این نمایندگی می‌تواند برای انجام یک کار معین یا به صورت کلی اعطا شود. وکیل یا نماینده می‌تواند برای انجام فعالیت مورد نظر تقاضای وجه کند که در بیمه سنتی حق بیمه نامیده می‌شود. این شیوه برای بیشتر محصولات بیمه‌های تکافل مناسب است. نوع ترکیبی در واقع ترکیب قراردادهای وکالت و مضاربه است و عمدتاً در کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس بکار گرفته می‌شود.

تکافل اجتماعی راستین (RST)

تکافل اجتماعی راستین (RTS) زیرمجموعه بانکداری راستین و مشخصاً یکی از زیرسیستم‌های بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS) می‌باشد در این زیرسیستم تکافل اجتماعی شامل تکافل عام به معنی وظیفه انسانی افراد جامعه در رفع نیازهای یکدیگر و ضمان اعاله به معنی وظیفه حکومت در تأمین معیشت افراد جامعه تعریف می‌شود.

در تکافل اجتماعی راستین سپرده‌گذاران خیر اعم از خصوصی و دولتی می‌توانند منابع خود را تحت مقررات بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین برای امور خیریه یا عام المنفعه نزد بانک سپرده‌گذاری کنند تا بانک متافع یا اصل یا اصل و منافع سپرده‌گذاری را از طریق حواله نهادهای خیریه و سازمان‌های حمایتی یا به تقاضای خود شخص خیر (سپرده‌گذار) بطور بلاعوض در اختیار افراد ضعیف لازم‌الحمايه یا خانواده آنان قرار دهد. علاوه بر سپرده‌گذاران، کلیه اشخاص، نهادها، مراجع مذهبی، موسسات، مراکز دینی، دولت، موسسات و سازمان‌های دولتی یا وابسته به دولت، سازمان‌های غیردولتی (NGO)⁵³ می‌توانند با تخصیص منابع در اختیار خود از قبیل یارانه‌های هدفمند، کفاره، زکات، خمس، انفاق، وقف، وصیت، اموال میت، دیه جنایت بر میت، غنایم، نذورات، قربانی، فدیة، خراج، ارث بلاوارث، جزیه، اموال مجهول‌المالک، انفال و رکاز (مال پنهان در زمین اعم از گنج و معدن)، برّ و احسان، جریمه مالی محکومان، مصادره اموال غیرمشروع، قاچاق و ربا و سایر موارد مشابه در چارچوب مقررات و آیین‌نامه اجرایی بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین نسبت به تکافل عام یا ضمان اعاله اقدام کنند.

تجهیزکنندگان منابع می‌توانند از بانک درخواست نمایند تا اصل منابع تخصیصی آنها یا منافع آن به افراد، اشخاص یا گروه مورد نظر تجهیزکننده یا معرفی شده توسط سازمان بهزیستی تخصیص یابد. بانک موظف است در این رابطه تمهیدات اجرا و پرداخت لازم را فراهم آورد. بانک موظف می‌شود تا گزارش سالیانه عملکرد منابع موضوع این فعالیت را به تجهیزکنندگان منابع ارائه نماید. از طرفی بانک موظف است ریز اطلاعات پرداخت‌ها و دریافت‌کنندگان منابع را به تجهیزکنندگان منابع ارائه نماید. اطلاعات ارائه شده باید به گونه‌ای باشد که امکان بازرسی تک‌تک پرداخت‌ها برای تجهیزکنندگان فراهم باشد.

نهادهای خیریه و سازمان‌های حمایتی می‌توانند دارای شخصیتی حقوقی اعم از خصوصی یا دولتی یا مشترک باشند. بانک مرکزی ایران با مشورت با سازمان بهزیستی و سازمان اوقاف و امور خیریه آیین‌نامه اجرایی نحوه فعالیت نهادهای خیریه و سازمان‌های حمایتی را در ارتباط با مفاد تکافل اجتماعی راستین را تدوین و به تصویب مراجع ذیصلاح می‌رساند. سازمان اوقاف و امور خیریه نیز آیین‌نامه تکمیلی وقف دارایی‌های مالی اعم از ملموس و غیرملموس موضوع

⁵³ Non-Governmental Organization (NGO)

تکافل اجتماعی راستین را تهیه و به تصویب مراجع ذیصلاح می‌رساند. براساس این آئین‌نامه اشخاص می‌توانند منابع خود را برای امور تکافل و قرض وقف و در اختیار بانک قرار دهند. سازمان بهزیستی کشور موظف می‌گردد تا آئین‌نامه اجرایی رویه‌های شناسائی، پوشش حمایتی، پرداخت و نظارت بر پرداخت موارد مشمول تکافل عام و ضمان اعاله را با مشورت با بانک مرکزی تدوین و به تصویب مراجع ذیصلاح برساند.

اقشار ضعیف و محرومان مشمول تکافل عام و ضمان اعاله موضوع تکافل اجتماعی راستین که از عهده تأمین معاش اولیه یا نیازهای ضروری خود و خانواده خود بر نمی‌آیند و همچنین کلیه افرادی که مشمول دریافت فطریه، زکات، کفارات و صدقات هستند می‌شود. تأمین حداقل‌ها به صورت پرداخت یکباره و مستمر می‌تواند توسط بیمه‌های تکافل اجتماعی راستین بر مبنای زمینه‌های کلی زیر صورت پذیرد:

- ۱- بیمه مالی: تأمین منابع مالی برای نیازمندان که شامل ورشکستگان نیز می‌شود.
- ۲- بیمه مسکن: هیچ فردی نباید بی سرپناه باشد و بیمه مسکن موظف به تأمین حداقل سرپناه برای عموم افراد جامعه است. استعانت در تعمیر مسکن در این بیمه می‌گنجد.
- ۳- بیمه ازدواج: ایجاد شرایط مناسب برای ازدواج و ارائه تمهیدات و رفع موانع ازدواج افراد جامعه.
- ۴- بیمه شغل: هر کس حق دارد شغل داشته باشد و بیمه شغل مبادرت به بکارگماردن افراد می‌کند. برخلاف بیمه بیکاری که اقدام به پرداخت مالی می‌نماید، بیمه شغل فرد را شاغل می‌کند.
- ۵- بیمه آموزش: هر کس که بخواهد تا هر درجه از آموزش، تعلیم و تربیت پیشرفت کند، بایست مربی و امکانات مناسب در اختیار وی قرار گیرد.
- ۶- بیمه درمان: کلیه آحاد جامعه هنگام بیماری بیمه درمان هستند و تأمین شرایط بهداشتی برای آنان از وظایف این بیمه است.
- ۷- بیمه پرستاری: کلیه افراد ناتوان در این بیمه مشمول دریافت مراقبت و پرستاری هستند.
- ۸- بیمه سوانح: هر فردی در قبال بروز هر حادثه‌ای اعم از طبیعی و یا غیرطبیعی محق دریافت حمایت‌های خاص بیمه سوانح است.
- ۹- بیمه خوراک: بیمه خوراک چتر غذایی افراد جامعه است بطوری که هیچ فردی گرسنه نماند. براساس این بیمه باید حداقل خوراک برای افراد به سهولت قابل حصول باشد.
- ۱۰- بیمه دفاع از حق: هرگاه حق فردی تضییع یا انکار شود حق دارد به منظور اعتراض، تظلم و دفاع تحت پوشش بیمه دادستان و ضابطین قضائی قرار گیرند.
- ۱۱- بیمه وکالت: استعانت به هر فرد در احقاق حقش از وظایف این بیمه است.
- ۱۲- بیمه ایتم: تأمین شرایط زیستی ایتم و صغار بدون سرپرست و حمایت از حقوق آنها وظیفه این بیمه است.
- ۱۳- بیمه بازنشستگی و ازکارافتادگی: افرادی که به دلیل کهولت سن یا نقص عضو یا بیماری دائماً یا موقتاً توانایی کار و ادامه اشتغال ندارند، بیمه هستند.
- ۱۴- بیمه سرپرستی: سرپرستی کلیه افراد بی‌سرپرست، سالخوردگان، بیوگان، محجورین، سفهاء و امثال آن در تحت پوشش این بیمه است.
- ۱۵- بیمه کارگشایی: گشودن گره از کار ناتوانان در کلیه امور اجتماعی به عهده این بیمه می‌باشد.

۱۶- بیمه فرهنگی: استعانت و یاری به افراد ناتوان در حفظ آداب و سنن پسندیده خود به عهده این بیمه می‌باشد.

۱۷- بیمه پوشاک: برهنگی بر هیچ فرد روا نیست و تأمین حداقل پوشاک هر فرد بر عهده این بیمه است.

سازمان بهزیستی، نهادهای خیریه و سازمان‌های حمایتی نمی‌توانند نسبت به دریافت منافع یا اصل یا اصل و منافع سپرده‌گذاری و پرداخت آن به افراد لازم‌الحمایه رأساً اقدام کنند و موظفند از طریق صدور برات یا حواله و ارسال آن به بانک ترتیبات لازم برای پرداخت وجه به افراد لازم‌الحمایه یا خانواده‌های آنان را فراهم کنند. از طرفی بانک و نهادهای خیریه و سازمان‌های حمایتی هر کدام بطور مجزا موظفند پرداخت‌های حمایتی را به نحوی که آسیبی به حیثیت حمایت شوندگان وارد نیاید در وب‌سایت خود افشا کنند. همچنین بانک و نهادهای خیریه و سازمان‌های حمایتی که از زیرسیستم تکافل اجتماعی راستین استفاده می‌نمایند موظف می‌گردند تا هر کدام بطور مجزا گزارش تفصیلی عملکرد سالیانه خود را به ریاست جمهور، بانک مرکزی ایران، سازمان بازرسی کل کشور، شورای عالی راهبردی سازمان بهزیستی کشور و شورای عالی اوقاف ارائه نمایند. از سوی دیگر بانک مرکزی ایران و سازمان بازرسی کل کشور هر کدام جداگانه موظف می‌شوند تا با ایجاد تمهیدات مناسب نحوه عملکرد بانک و نهادهای خیریه و سازمان‌های حمایتی را بررسی و به ریاست جمهور گزارش و در صورت مشاهده تخلف اقدام قانونی کنند. بانک در ارتباط با ارائه این خدمت فقط می‌تواند هزینه ارزیابی و نظارت دریافت نماید و مجاز به دریافت سود نمی‌باشد.

حمایت‌های مردمی و کمک‌های دولتی و سایر وجوهی که به حساب نهادهای حمایتی واریز می‌شود، را می‌توان در صندوقی به نام صندوق تکافل نزد بانک تجمع نمود. بانک نیز، وجوه را از مشتری دریافت و نهادهای حمایتی بانک را وکیل خود در بکارگیری این سپرده‌ها در سرمایه‌گذاری توسط بانک قرار می‌دهد و رابطه حقوقی بانک و مشتری (سپرده‌گذار) براساس عقد مواسسه برقرار می‌شود. بانک‌ها وجوه سپرده را به وکالت از طرف مشتری در طرح‌های سرمایه‌گذاری مشارکت در سود و زیان بکار می‌گیرند و در نتیجه سود حاصل ناشی از انجام طرح پس از کسر کارمزد متعلق به صندوق تکافل است. در این سیستم بانک امین مشتری بوده و لازم است رعایت صرفه و صلاح موکل خود را در انجام مشارکت سرمایه‌گذاری بنمایند. در این زیرسیستم منابع افراد خیر نزد بانک متمرکز می‌شود و دستور پرداخت توسط فرد یا نهاد خیر صادر می‌شود و بانک موظف به پرداخت به فرد لازم‌الحمایه است. از آنجا که ورود و خروج پول در راستای تکافل اجتماعی از طریق بانک و با نظارت نهادهای امین و حمایت‌کننده و ناظر صورت می‌گیرد لذا کارایی و بهره‌وری نهادهای خیریه افزایش و فساد اداری به نحو قابل توجهی کاهش خواهد یافت.

عملیات تکافل اجتماعی راستین (RST)

۱- در تکافل اجتماعی راستین دو دسته کلی از عملیات متصور است. در دسته اول پرداخت سپرده‌گذار برای عملیات تکافل صورت می‌گیرد و در این حالت اصل منابع یا سود منابع یا اصل و سود منابع سپرده‌گذار طبق عملیات زیرسیستم تکافل اجتماعی به افراد لازم‌الحمایه پرداخت می‌شود. در دسته دوم پرداخت سپرده‌گذار برای عملیات قرض صورت می‌گیرد و در این حالت اصل منابع یا سود منابع یا اصل و سود منابع سپرده‌گذار طبق عملیات زیرسیستم تکافل اجتماعی به افراد لازم‌الحمایه پرداخت می‌شود و در سررسید کل اصل و سود منابع (در صورت وجود) از قرض گیرنده دریافت و به سپرده‌گذار مسترد می‌گردد.

۲- حالات تکافل زیر در تکافل اجتماعی راستین وجود دارد:

- ا - سپرده گذار موافقت می نماید تا منابع وی بدون اینکه در طرحی سرمایه گذاری شود به افراد لازم الحمايه به صورت یکباره و بلاعوض پرداخت شود.
- ب - سپرده گذار موافقت می نماید تا منابع وی بدون اینکه در طرحی سرمایه گذاری شود به افراد لازم الحمايه به صورت ادواری و بلاعوض پرداخت شود.
- ج - سپرده گذار موافقت می نماید تا منابع وی در طرحی سرمایه گذاری شود و سود ناشی از آن به افراد لازم الحمايه به صورت یکباره و بلاعوض پرداخت شود.
- د - سپرده گذار موافقت می نماید تا منابع وی در طرحی سرمایه گذاری شود و سود ناشی از آن به افراد لازم الحمايه به صورت ادواری و بلاعوض پرداخت شود.
- ه - سپرده گذار موافقت می نماید تا منابع وی در طرحی سرمایه گذاری شود و اصل و سود مشارکت ناشی از آن به افراد لازم الحمايه به صورت یکباره و بلاعوض پرداخت شود.
- و - سپرده گذار موافقت می نماید تا منابع وی در طرحی سرمایه گذاری شود و اصل و سود مشارکت ناشی از آن به افراد لازم الحمايه به صورت ادواری و بلاعوض پرداخت شود.
- ۳- حالات قرض زیر در تکافل اجتماعی راستین وجود دارد:
- ز - سپرده گذار موافقت می نماید تا منابع وی بدون اینکه در طرحی سرمایه گذاری شود به افراد لازم الحمايه قرض داده شود.
- ح - سپرده گذار موافقت می نماید تا منابع وی در طرحی سرمایه گذاری شود و سود ناشی از مشارکت آن به افراد لازم الحمايه قرض داده شود.
- ط - سپرده گذار موافقت می نماید تا منابع وی در طرحی سرمایه گذاری شود و اصل و سود مشارکت ناشی از آن به افراد لازم الحمايه قرض داده شود.
- ۴- بانک برای عملیات تکافل گواهی تکافل و برای عملیات قرض گواهی قرض صادر و به سپرده گذار تحویل می نماید.
- ۵- افراد لازم الحمايه مشمول عملیات تکافل موضوع تکافل اجتماعی راستین که از عهده تأمین معاش اولیه خود و خانواده خود بر نمی آیند شامل افراد و خانواده های نیازمند، مسکین، تهیدست، مضطر، وامانده و درمانده، ورشکسته، مستمند، بیمار، نابینا، معلول یا فاقد عضو، مجنون، عقب افتاده ذهنی، بیمار روانی، سفیه، از پا افتاده، زمین گیر، سالمند، بی سرپرست، آواره، اسیر، زندانی، تبعیدی، در راه مانده، یتیم، سیر، بچه سرراهی، کودک بی سرپرست (اعم از بی سرپرستی موقت یا مستمر)، سالخورده، مقروض، خسارت دیده، دچار سانحه یا حوادث قهریه شده، افراد مشمول ديه غير عمد يا با ضارب ناشناخته يا ناتوان از پرداخت ديه، افراد واجب النفقه بدون نفقه و خانواده های بدون سرپرست یا با سرپرست زن (اعم از اینکه مطلقه شده یا متارکه کرده یا شوهر یا نان آور فوت، مفقود، متواری، زندانی، تبعیدی، فراری، سرباز، مهاجر، محجور یا یکی از مصادیق مذکور باشد) و سایر موارد مشابه و همچنین کلیه افرادی که مشمول دریافت فطره، زکات، کفارات و صدقات هستند می شود.
- ۶- افراد لازم الحمايه مشمول عملیات قرض موضوع تکافل اجتماعی راستین افرادی هستند که برای رفع احتیاجاتی نظیر هزینه های ازدواج، تهیه جهیزه، درمان بیماری، تعمیرات مسکن، کمک هزینه تحصیلی و کمک برای ایجاد

- مسکن در روستاها و دیگر موارد مشابه نیازمند منابع استقراضی هستند.
- ۷- کلیه اشخاص حقیقی و حقوقی، دولت، موسسات وابسته به دولت، نهادهای خیریه و سازمان‌های غیردولتی می‌توانند منابع خود را برای هر کدام از حالات تکافل یا قرض در زیرسیستم تکافل اجتماعی راستین سپرده‌گذاری نمایند.
- ۸- پرداخت‌ها اعم از تکافل یا قرض و اقساط و مدت بازپرداخت قرض نمی‌تواند از سقف و کف مشخص شده توسط بانک مرکزی برای هر فرد تجاوز نماید یا کمتر باشد. سقف و کف پرداخت‌ها اعم از یکباره یا مقطعی و نحوه چگونگی پرداخت به افراد لازم‌الحمایه را بانک مرکزی با مشورت با سازمان بهزیستی تعیین می‌کند.
- ۹- سپرده‌گذار و بانک از مالیات بر عملیات تکافل اجتماعی راستین معاف هستند.
- ۱۰- مجری می‌تواند طرح سرمایه‌گذاری خود را برای اهداف تکافل و قرض در طرح‌های زیرسیستم تکافل اجتماعی راستین به بانک معرفی نماید. در این صورت سود طرح سرمایه‌گذاری مجری براساس نظر وی به افراد لازم‌الحمایه پرداخت خواهد شد. در این حالت طرح مزبور معاف از مالیات خواهد بود.
- ۱۱- سپرده‌گذار شخصاً می‌تواند افراد لازم‌الحمایه یا گروه خاصی از افراد لازم‌الحمایه را برای دریافت وجوه تکافل یا قرض به بانک معرفی نماید و بانک ملزم به پرداخت وجوه به اسامی ذکر شده طبق قرارداد تکافل می‌باشد.
- ۱۲- در صورت عدم تعیین افراد لازم‌الحمایه توسط سپرده‌گذار بانک وجوه پرداختی را به افرادی که سازمان بهزیستی به بانک اعلام می‌نماید پرداخت خواهد کرد.
- ۱۳- بانک موظف به تهیه و ارائه گزارشات جریان وجوه و نحوه پرداخت وجوه تکافل و قرض زیرسیستم تکافل اجتماعی راستین به سپرده‌گذار و سایر نهادهای نظارتی مقرر می‌باشد.
- ۱۴- چنانچه قرار باشد تا منابع سپرده‌گذار به طرح‌های سرمایه‌گذاری تخصیص یابد در این صورت خصوصیات عملیات سیستم پایه مشارکت در سود و زیان راستین بر طرح‌نامه، مجری و طرح از ابعاد مختلف ارزیابی و نظارت تا مراحل نهائی اتمام طرح اعمال خواهد شد.
- ۱۵- در عملیات زیرسیستم تکافل اجتماعی راستین بانک فقط می‌تواند کارمزد دریافت کند و مجاز به دریافت سود مندرج در دستورالعمل دریافتی‌های بانک نمی‌باشد.
- ۱۶- سپرده‌گذار می‌تواند گواهی‌های خود موضوع زیرسیستم تکافل اجتماعی راستین RST را در بازار معاملات گواهی‌های راستین به غیر بفروشد و یا انتقال دهد.
- ۱۷- در زیرسیستم تکافل اجتماعی راستین عملیات اجرائی طبق قرارداد منعقد بین بانک و خیر صورت می‌پذیرد. واحد امین اداره PLS بانک بر عملیات واحد اجرائی نظارت داشته و گزارشات لازم برای بازرسی و نظارت بالادستی را تدوین می‌نماید.
- ۱۸- عملیات تکافل اجتماعی راستین^{۵۴} تابع مقررات و دستورالعمل‌های طرح بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین

^{۵۴} - بیژن بیدآباد، (کتاب) طرح تفصیلی تکافل اجتماعی راستین (RST)، زیرسیستم بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS). اداره

تحقیقات و برنامه‌ریزی، بانک ملی ایران، تهران ۱۳۹۱. <http://www.bidabad.com/doc/detailed-rst.pdf>

- (PLS)^{۵۵} بوده و دستورالعملهای مزبور و سایر دستورالعملهای زیرسیستم‌های آن تا آنجا که به عملیات اجرایی مربوط می‌باشد نظیر تأمین مالی جعاله (JFS)^{۵۶} و تأمین مالی مضاربه (MFS)^{۵۷} و تأمین مالی مقاسطه (IFS)^{۵۸} و تأمین مالی اجاره (RFS)^{۵۹} حسب مورد برای این زیرسیستم نیز نافذ است مگر عدول از آن تصریح شود.
- ۱۹- بانک می‌تواند منابع سپرده‌گذار را در طرح‌های ارزیابی و تأیید شده توسط واحد ارزیابی بانک سرمایه‌گذاری نماید.
- ۲۰- بانک باید وجوه مرتبط با عملیات تکافل اجتماعی راستین را در حساب‌های خاصی که به این منظور باز می‌کند نگهداری کند و حق استفاده از این منابع را در موارد دیگر به غیر از آنچه که فوقاً به آن اشاره شد را ندارد.
- ۲۱- بانک در اعطای قرض به افراد لازم الحمايه موضوع این زیرسیستم جهت حصول اطمینان از بازگشت منابع باید نسبت به اخذ تضمینات و وثائق کافی از وام‌گیرنده اقدام نماید.
- ۲۲- با توجه به مفاهیم مورد عمل در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS و فرآیندهای مربوطه و همچنین ضوابط و دستورالعمل‌های تدوین شده جهت پیاده‌سازی تکافل اجتماعی راستین RST و نیز وظایف تعیین شده برای بانک، سپرده‌گذار و مجری، ساختار و تشکیلات^{۶۰} مورد نیاز همان وظایف مصرح در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS می‌باشد.
- ۲۳- دستورالعمل‌های تکافل اجتماعی راستین منطبق با دستورالعمل‌های طرح بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین بوده و بجز مواردی که تصریح شود از دستورالعمل‌های مربوطه در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین بهره‌مند می‌گردد. این دستورالعمل‌ها تحت عناوین زیر می‌باشند:
- أ - دستورالعمل احراز توانایی مجری

^{۵۵} - بیژن بیدآباد، ژینا آقاییگی، مهستی نعیمی، آذرنگ امیراستوار، سعید صالحیان، سعید نفیسی زیده سرائی، علیرضا مهدیزاده چله‌بری، بیژن حسین‌پور، سعید شیخانی، محمود الهیاری فرد، محمد صفایی‌پور، نادیا خلیلی ولانی. (کتاب) طرح تفصیلی بانکداری مشارکت در سود و زیان (PLS)، اداره تحقیقات و برنامه‌ریزی، بانک ملی ایران، ۱۳۸۷.

<http://www.bidabad.com/doc/detailed-pls.pdf>

^{۵۶} - بیژن بیدآباد، آذرنگ امیراستوار، ابوالفضل هزاوه، علیرضا شفیعی، سعید نفیسی زیده سرائی، علیرضا مهدیزاده، علی حیات‌داودی، بیژن حسین‌پور، سید علی حسینی، اکبر شالی، محمد کاشفی، محمود الهیاری فرد، محمد صفایی‌پور، علی کوثری، باقر عین‌اله زاده، مجید ناصری، مهستی نعیمی، نادیا خلیلی ولانی، شاکری. (کتاب) طرح تفصیلی مشارکت مالی جعاله (JFS)، زیرسیستم بانکداری مشارکت در سود و زیان (PLS)، بانک ملی ایران، تهران ۱۳۸۹. <http://www.bidabad.com/doc/detailed-ifs.pdf>

^{۵۷} - بیژن بیدآباد، ژینا آقاییگی، آذرنگ امیراستوار، ابوالفضل هزاوه، علیرضا شفیعی، سعید نفیسی زیده سرائی، علیرضا مهدیزاده، علی حیات‌داودی، بیژن حسین‌پور، سید علی حسینی، اکبر شالی، محمد کاشفی، محمود الهیاری فرد، محمد صفایی‌پور، علی کوثری، باقر عین‌اله زاده، مهستی نعیمی، نادیا خلیلی ولانی، شاکری. (کتاب) طرح تفصیلی مشارکت مالی مضاربه (MFS)، زیرسیستم بانکداری مشارکت در سود و زیان (PLS)، بانک ملی ایران، تهران ۱۳۸۹. <http://www.bidabad.com/doc/detailed-mfs.pdf>

^{۵۸} - بیژن بیدآباد، (کتاب) طرح تفصیلی مشارکت مالی مقاسطه (IFS)، زیرسیستم بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS). اداره تحقیقات و برنامه‌ریزی، بانک ملی ایران، تهران ۱۳۹۰. <http://www.bidabad.com/doc/detailed-ifs.pdf>

^{۵۹} - بیژن بیدآباد، (کتاب) طرح تفصیلی مشارکت مالی اجاره (RFS)، زیرسیستم بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS). اداره تحقیقات و برنامه‌ریزی، بانک ملی ایران، تهران ۱۳۹۰. <http://www.bidabad.com/doc/detailed-rfs.pdf>

^{۶۰} - بیژن بیدآباد، مسعود صفرزاده نساجی، ژینا آقاییگی، سازمان و تشکیلات بانکداری مشارکت در سود و زیان (PLS) در بانک ملی ایران، ۱۳۸۹. <http://www.bidabad.com/doc/PLS-organization.pdf>

- ب - دستورالعمل تضمینات، وثایق و آورده‌ها
- ج - دستورالعمل تهیه گزارش توجیه اقتصادی، فنی، مالی طرح
- د - دستورالعمل مدارک و مستندات لازم جهت ارزیابی طرح
- ه - دستورالعمل دریافتی‌های بانک
- و - دستورالعمل استانداردها و الزامات نظارت
- ز - دستورالعمل گزارش دهی مجری
- ح - دستورالعمل حسابداری و حسابرسی
- ط - دستورالعمل تغییر در زمانبندی و هزینه
- ی - دستورالعمل آثار تورم بر درآمد و هزینه و خالص بازدهی طرح
- ک - دستورالعمل قصور ناشی از تاخیر در انجام تعهدات مجری و تغییر در زمانبندی
- ل - دستورالعمل مشارکت جدید (افزایش سرمایه در حین انجام طرح)
- م - دستورالعمل تسویه حساب با مجری
- ن - دستورالعمل داوری (حکمیت)
- س - دستورالعمل فورس ماژور
- ع - دستورالعمل تنظیم قراردادهای بانکداری مشارکت در سود و زیان PLS
- ف - دستورالعمل شرایط عمومی قراردادهای مشارکت در سود و زیان
- ص - دستورالعمل صلاحیت امین
- ق - دستورالعمل انصراف سپرده‌گذار و تسویه پیش از موعد
- ر - دستورالعمل تبدیل گواهی پذیره به سهام در طرحهای پایان‌ناپذیر (تولیدی)
- ش - دستورالعمل پوششهای بیمه‌ای
- ت - دستورالعمل معاملات گواهی مشارکت/پذیره
- ث - دستورالعمل صدور گواهی آتی
- خ - سفارش خرید و فروش گواهی آتی
- ذ - دستورالعمل نوع وثایق و تضمینات حسن انجام کار و ایفای تعهدات براساس دستورالعمل کلی PLS
- ض - دستورالعمل دریافتی‌های بانک
- غ - دستورالعمل بازرسی کالا
- ظ - دستورالعمل استاندارد کالا (مواد اولیه و نهایی)
- أ - دستورالعمل تحویل کالای نهایی و اختتام
- بب - دستورالعمل بیمه در مشارکت مالی جعاله JFS
- جج - دستورالعمل تأخیر در تأدیه و نکول از انجام تعهد در مشارکت مالی جعاله JFS
- دد - دستورالعمل حاکمیت شرکتی

گواهی تکافل و گواهی قرض

در بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین PLS ابزار و ابداعات مالی بدیعی نظیر گواهی‌های راستین استفاده می‌شود. با استفاده از زیربنای طرح مشارکت در سود و زیان راستین (PLS)، طرح «تکافل اجتماعی راستین (RST)» قابل اجرا بوده و با صدور گواهی تکافل و گواهی قرض شرایط لازم برای عملیات تکافل و قرض الحسنه قابل انجام است. گواهی تکافل برگه بی‌نامی است که به قیمت اسمی مشخص و برای مدت معین توسط شعبه بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین منتشر می‌شود. دارندگان این گواهی‌ها به بانک اختیار می‌دهند تا از منابع ناشی از سپرده‌گذاری آنها برای مدت معین اقدام به پرداخت‌های بلاعوض به افراد لازم‌الحمايه بنماید و به سپرده‌گذاران و سایر مقامات نظارتی گزارش کند.

گواهی قرض برگه بی‌نامی است که به قیمت اسمی مشخص و برای مدت معین توسط شعبه بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین منتشر می‌شود. دارندگان این گواهی‌ها به بانک اختیار می‌دهند تا از منابع ناشی از سپرده‌گذاری آنها برای مدت معین اقدام به پرداخت تسهیلات قرض الحسنه به افراد لازم‌الحمايه بنماید و در سررسید معین منابع را به آنها بازگرداند و در این بین جریان عملیات را به سپرده‌گذاران و سایر مقامات نظارتی گزارش کند.

این گواهی‌ها به عنوان یک دارایی قابل خرید و فروش در سایت اینترنتی بانک به صورت دیجیتالی صادر می‌گردد. دارندگان این گواهی‌ها می‌توانند از طریق شبکه‌های ارتباطی اینترنت و یا گیشه اینترنتی بانک اقدام به خرید و فروش این برگه‌ها نمایند و هرگاه مایل بودند دیگران را عهده‌دار این فعالیت خدایسندانه نمایند و منابع خود را آزاد نمایند. یکی از اهداف مهیا نمودن امکان فروش و انتقال این گواهی‌ها نیز همین می‌باشد که سپرده‌گذار بتواند منابع خود را از این فعالیت جدا سازد. از طرفی برای راه‌اندازی فعالیت‌های سرمایه‌گذاری بزرگ تکافل که منابع مالی زیادی را می‌طلبد دولت و سازمان‌های حمایتی یا سایر اشخاص می‌توانند ابتدائاً منابع لازم را برای سرمایه‌گذاری در طرح‌های سرمایه‌گذاری که بدین منظور طراحی شده‌اند تخصیص دهند و سپس با واگذاری گواهی‌های تکافل و قرض مربوطه اقدام به دعوت دیگران در مشارکت در عملیات تکافل اجتماعی راستین نمایند.

منابع

- حضرت علی ابن ابی طالب (ع)، فرمان حضرت علی (ع) به مالک اشتر، روابط عمومی وزارت امور اقتصادی و دارایی، ۱۳۷۱.
- حضرت علی ابن ابی طالب (ع)، نهج البلاغه، ترجمه جعفر شهیدی، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۸.
- حضرت حاج ملا سلطان محمد بیدختی گنابادی، بیان السعادة فی مقامات العبادة. ترجمه دکتر حشمت الله ریاضی و محمد آقا رضاخانی، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۷، تهران.
- <http://www.sufism.ir>
- ابراهیمی، محمد حسن (۱۳۷۵) بیمه و تأمین اجتماعی از دیدگاه اسلام، سازمان تأمین اجتماعی، انتشارات کویر.
- حر عاملی، وسایل الشیعه، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، چاپ اول، بیروت، ۱۴۱۳ قمری.

- صدر، محمد باقر () اقتصاد برتر، ترجمه علی اکبر سیبویه، پخش کتاب‌های مذهبی، نشر میثم، تهران.
- کلینی ()، اصول کافی.
- قربانی، زین‌العابدین () حق ضمان و بیمه‌های اجتماعی، مجموعه مقالات ششمین کنفرانس اندیشه اسلامی، تهران.
- قرضاوی، یوسف (۱۴۰۹ هـ. ق.)، الحلال و الحرام فی الاسلام، تعلیق حسن محمد تقی الجواهری، سازمان تبلیغات اسلامی.
- بیژن بیدآباد، ژینا آقاییگی، مهستی نعیمی، آذرنگ امیراستوار، سعید صالحیان، سعید نفیسی زیده سرایی، علیرضا مهدیزاده چله‌بری، بیژن حسین پور، سعید شیخانی، محمود الهیاری فرد، محمد صفایی پور، نادیا خلیلی ولانی. طرح تفصیلی بانکداری مشارکت در سود و زیان (PLS)، اداره تحقیقات و برنامه‌ریزی، بانک ملی ایران، ۱۳۸۷.
<http://www.bidabad.com/doc/detailed-pls.pdf>
- بیژن بیدآباد، آذرنگ امیراستوار، ابوالفضل هزاوه، علیرضا شفیعی، سعید نفیسی زیده سرایی، علیرضا مهدیزاده، علی حیات‌داودی، بیژن حسین پور، سید علی حسینی، اکبر شالی، محمد کاشفی، محمود الهیاری فرد، محمد صفایی پور، علی کوثری، باقر عین‌اله زاده، مجید ناصری، مهستی نعیمی، نادیا خلیلی ولانی، شاکری. طرح تفصیلی مشارکت مالی جعاله (JFS)، زیرسیستم بانکداری مشارکت در سود و زیان (PLS)، بانک ملی ایران، تهران ۱۳۸۹.
<http://www.bidabad.com/doc/detailed-jfs.pdf>
- بیژن بیدآباد، ژینا آقاییگی، آذرنگ امیراستوار، ابوالفضل هزاوه، علیرضا شفیعی، سعید نفیسی زیده سرایی، علیرضا مهدیزاده، علی حیات‌داودی، بیژن حسین پور، سید علی حسینی، اکبر شالی، محمد کاشفی، محمود الهیاری فرد، محمد صفایی پور، علی کوثری، باقر عین‌اله زاده، مهستی نعیمی، نادیا خلیلی ولانی، شاکری. طرح تفصیلی مشارکت مالی مضاربه (MFS)، زیرسیستم بانکداری مشارکت در سود و زیان (PLS)، بانک ملی ایران، تهران ۱۳۸۹.
<http://www.bidabad.com/doc/detailed-mfs.pdf>
- بیژن بیدآباد، (کتاب) طرح تفصیلی مشارکت مالی مقاسطه (IFS)، زیرسیستم بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS). اداره تحقیقات و برنامه‌ریزی، بانک ملی ایران، تهران ۱۳۹۰.
<http://www.bidabad.com/doc/detailed-ifs.pdf>
- بیژن بیدآباد، (کتاب) طرح تفصیلی مشارکت مالی اجاره (RFS)، زیرسیستم بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS). اداره تحقیقات و برنامه‌ریزی، بانک ملی ایران، تهران ۱۳۹۰.
<http://www.bidabad.com/doc/detailed-rfs.pdf>
- بیژن بیدآباد، (کتاب) طرح تفصیلی تأمین مالی امانی (BFS)، زیرسیستم بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS). اداره تحقیقات و برنامه‌ریزی، بانک ملی ایران، تهران ۱۳۹۱.
<http://www.bidabad.com/doc/detailed-bfs.pdf>
- بیژن بیدآباد. (کتاب) طرح تفصیلی تکافل اجتماعی راستین (RST)، زیرسیستم بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS)، بانک ملی ایران، تهران ۱۳۹۱.
<http://www.bidabad.com/doc/detailed-rst.pdf>
- بیژن بیدآباد، (کتاب) طرح تفصیلی تأمین شخصی راستین (RPS)، زیرسیستم بانکداری مشارکت در سود و زیان راستین (PLS). اداره تحقیقات و برنامه‌ریزی، بانک ملی ایران، تهران ۱۳۹۱.
<http://www.bidabad.com/doc/detailed-rps.pdf>

- بیژن بیدآباد، مسعود صفرزاده نساجی، ژینا آقاییگی، سازمان و تشکیلات بانکداری مشارکت در سود و زیان (PLS) در بانک ملی ایران، ۱۳۸۹. <http://www.bidabad.com/doc/PLS-organization.pdf>
- بیدآباد، بیژن، تحلیل فقهی - اقتصادی انواع بیمه و ویژگی‌های شیوه حکومت اسلامی. پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۲، تهران. <http://www.bidabad.com/doc/bimeh.pdf>
- بیدآباد، بیژن، تحلیل فقهی - اقتصادی بیمه اجباری، ۱۳۸۹. <http://www.bidabad.com/doc/bimeh-ejbari.pdf>
- بیدآباد، بیژن، تحلیل فقهی - اقتصادی بیمه‌های تأمین، ۱۳۸۹. <http://www.bidabad.com/doc/bimeh-tamini.pdf>
- پناهی، بهرام (۱۳۷۶). اصول و مبانی تأمین اجتماعی، انتشارات موسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
- علوان، ناصح (۱۴۰۹). التكافل الاجتماعی فی الاسلام، انتشارات دارالسلام.
- محمدجواد زاهدی اصل (۱۳۷۱)، مقدمه‌ای بر خدمات اجتماعی در اسلام، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی
- السباعی، مصطفی (۱۴۱۹)، التكافل الاجتماعی فی الاسلام، بیروت، المكتب الاسلامی.
- Khan, Mohammad (2008), Takaful: Growth opportunities in a dynamic market., Price water house Coopers.